

2. Kolupaieva, A.A., Sofii, N.Z., & Naida, Yu.M. (2007). *Inklyuzyvna shkola: osoblyvosti orhanizatsii ta upravlinnia [Inclusive school: peculiarities of organization and management]*. Danilenko, L.I. (Ed.). Kyiv : SPD Kulinichev B.M. [in Ukrainian].
3. Havrylov, O.V. (2009). *Osoblyvi dity v zakladi ta sotsialnomu seredovyshchi [Special children in the institution and social environment]*. Kamianets-Podilskyi : Aksioma [in Ukrainian].
4. Kots, M.O. (2015). Vikovi osoblyvosti profesiinoho samovyznachennia yak komponentu sotsializatsii ditei z vadamy psykho-fizychnogo rozvytku [Age Peculiarities of Professional Self-Determination as a Component of Socialization of Children with Psychophysical Developmental Disorders]. *Problemy suchasnoi psykholohii – Problems of modern psychology*, 1 (7), 117–122 [in Ukrainian].
5. Yarmola, N., Koval-Barash, L., Kompanets, N., Kvitka, N., & Lapin, A. (2020). *Dity z osoblyvymy osvitynymy potrebamy u zahalnoosvitnomu prostori [Children with special educational needs in the general education space]*. Kyiv : ISPP imeni Mykoli Yarmachenka NAPN Ukrainy [in Ukrainian].
6. Horbenko, S.L. (2015). Formuvannia rolivoyi povedinky yak zasib sotsializatsii uchniv z porushenniami intelektualnogo rozvytku [Formation of role behavior as a means of socialization of students with intellectual disabilities]. *Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M.P. Drahomanova. Serii 19. Korektsiina pedahohika ta spetsialna psykholohiia – Scientific Journal of the National Pedagogical Dragomanov University. Series 19. Correctional pedagogy and special psychology*, 2015, 30, 219–224 [in Ukrainian].

УДК 159.922.762:159.923.3

Оксана Мякушко,

кандидат психологічних наук

старший науковий співробітник

відділу освіти дітей з порушеннями інтелектуального розвитку

sanamiak9@gmail.com

ORCID ID 0000-0002-7675-7523

Researcher ID

Oksana Miakushko,

PhD, SeniorResearchFellow

Department of education for children with intellectual disabilities

Інститут спеціальної педагогіки та психології

імені Миколи Ярмаченка НАПН України,

вул. М. Берлінського, 9, м. Київ,

04060, Україна

Mykola Yarmachenko Institute of Special Pedagogy and Psychology
of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine,
st. 9, Berlinsky M., Kyiv,
04060, Ukraine

Фаїна Попович,

магістр факультету психології, соціальної роботи та спеціальної освіти
fipopovych.fpsrso23m@kubg.edu.ua

Faina Popovych,

master's degree, Faculty of Psychology, Social Work and Special Education

Київський столичний університет імені Бориса Грінченка,
вул. Бульварно-Кудрявська, 18/2, м.Київ,
04053, Україна

Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University,
st. Bulvarno-Kudryavska, Kyiv,
04053, Ukraine

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНО-КОМУНІКАТИВНИХ НАВИЧОК У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ З РАС

FEATURES OF SOCIAL-COMMUNICATIVE SKILLS DEVELOPMENT IN OLDER PRESCHOOL CHILDREN WITH ASD

Анотація. Статтю присвячено питанню визначення комунікативних навичок як необхідного етапу у розробці методики їх діагностики і розвитку у дітей старшого дошкільного віку з РАС. Сьогодні не існує однозначно визначеного переліку комунікативних навичок. У науковій літературі спостерігається певна різноманітність у трактуванні й визначенні комунікативних навичок, що обумовлено складністю процесу комунікації і, відповідно, його поясненням з різних точок зору. На підставі теоретичного аналізу та узагальнення зроблено спробу виділити необхідні комунікативні навички, виходячи з їх трактування у термінах комунікативної компетентності.

З'ясовано, що через порушення соціального аспекту мовлення, у дітей старшого дошкільного віку з РАС пріоритетним є розвиток соціально-комунікативних навичок, які забезпечують інформаційно-комунікативну функцію спілкування. Це підтверджують і результати проведеного пілотного дослідження, які виявили переважно низький їх рівень розвитку. Діти з РАС продемонстрували найгірший рівень сформованості навички

«повідомляти інформацію», значні труднощі у «висловленні прохань і вимог» та умінні «привертати увагу і задавати питання», найкраще розвинутою є навичка «називати, коментувати і описувати предмети, людей, дії, події». Зроблено висновок про необхідність пошуку шляхів вдосконалення корекційної роботи з розвитку соціально-комунікативних навичок у дітей дошкільного віку з РАС.

Ключові слова: комунікація, комунікативна компетентність, комунікативні навички, соціально-комунікативні навички, інформаційно-комунікативна функція спілкування, дошкільний вік, діти з РАС.

Abstract. The article is devoted to the question of communication skills determining as a necessary stage in the development of their diagnosis and development methods in older preschool children with ASD. Today, there is no unambiguously defined list of communication skills. In the scientific literature, there is certain diversity in the interpretation and definition of communication skills, which is due to the complexity of the communication process and, accordingly, its explanation from different points of view. On the basis of theoretical analysis and generalization, an attempt was made to define communicative skills based on their interpretation in terms of communicative competence.

It was established that because of the impairment of social aspect speech in older preschool children with ASD, the social and communicative skills development that provide the informational and communicative communication's function is a priority. This is confirmed by the pilot study's results, which revealed a predominantly low level of their development. Children with ASD demonstrated the worst development level of "communicating information" skill. They had significant difficulties in "expressing requests and demands" and the ability to "attract attention and ask questions". Children with ASD show the best developed of "naming, commenting on and describing objects, people, actions, events" skill. The conclusion was made about the need to find ways to improve corrective work on the development of social and communicative skills in preschool children with ASD.

Key words: communication, communicative competence, communication skills, social-communicative skills, informative and communicative function of communication, preschool age, children with ASD.

Постановка проблеми. У сучасній моделі наскрізних компетентностей важливе місце надається соціально-емоційному компоненту. Як вказує А. Шляйхер, «соціально-емоційні навички – це ядро, суть навчальної програми, а уроки, предмети – це способи, якими їх можна розвивати» (цит. за Ковальчук,

2023). Тобто сьогодні визнається важливість розвитку так званих «м'яких навичок», серед яких називається (Кіпоть, 2021 та ін.) здатність до співробітництва та «взаємодії з людьми» поряд з іншими (як-от: критичне мислення, креативність, управління командою, емоційний інтелект, сумлінність, емоційна стабільність, мотивація досягати цілей та ін.).

Успішно взаємодіяти з людьми, самовиражатися людина може завдяки вмінню спілкуватися. Це вміння забезпечується розвитком комунікативних навичок, які виконують безліч важливих функцій в розвитку особистості: забезпечують психологічний комфорт; дозволяють організувати спільну діяльність; задовольняють природну потребу людини в спілкуванні; допомагають самостверджуватися, соціально реалізувати себе.

Якщо якась комунікативна навичка погано розвинена з якихось причин, у людини виникають труднощі у спілкуванні. Особливо це стосується дітей з РАС, головним симптомом у яких В. Тарасун визначає різні ступені прояву соціально-емоційного порушення. Цих дітей вирізняє стійкий дефіцит соціальної комунікації та соціальної взаємодії, у них можуть бути відсутніми комунікативні навички через обмежену мотивацію та експресивну мову (Вишньовський & Козак, 2021; Литвяк & Зленко, 2020 та ін.). Сьогодні запропоновано кілька підходів та методів розвитку комунікативних навичок у дітей з РАС, а саме: поведінкова терапія; ТЕАССН-підхід; емоційно-рівневий підхід, нейропсихологічний метод, використання комунікативної книги (PECS) та ін. (Кононова & Єланська, 2020; Черніченко, 2022 та ін.). Водночас в Україні все ще відчувається нестача практичних розробок з формування та розвитку комунікативних здібностей дітей із РАС в умовах дошкільного навчального закладу, що актуалізує проблему пошуку різних можливих шляхів розвитку їх м'яких навичок для адаптації у повсякденному житті.

Аналіз попередніх наукових досліджень і публікацій свідчить, що вирішення цього питання певною мірою ускладнюється існуванням в сучасній науці різних точок зору на поняття «комунікативні уміння та навички».

Саме визначення поняття «комунікація» є багатозначним. З одного боку, комунікація розглядається в якості загальної концепції передачі інформації і в

широкому контексті розуміється як засіб встановлення зв'язку між людьми або місцями (Definition..., 2019). З іншого боку, комунікація являє собою соціальний процес, що відображає суспільну структуру і виконує в ній сполучну функцію (Трофимов, 2016). Комунікація (від лат. «Communicatio» – повідомлення, передача) – спілкування, обмін думками, відомостями, ідеями тощо; передача того чи іншого змісту від однієї свідомості (колективної або індивідуальної) до іншої за допомогою знаків, зафіксованих на матеріальних носіях. В такому «вузькому» розумінні поняття «комунікація», комунікативний процес трактують як інформаційний процес між людьми як активними суб'єктами, з урахуванням відносин між партнерами (Синявський & Сергєєнкова, 2007, С.144). Іноді, у порівнянні з поняттям спілкування, комунікацію визначають як поняття з ширшим змістом, але яке при цьому відображає властиві соціальній взаємодії змістовний та смисловий аспекти.

Як і будь-яке соціальне явище комунікація являє собою складний процес, який пояснюється з різних точок зору. Проаналізувавши і узагальнивши безліч наведених у науковій літературі визначень комунікації В. Трофимов (2016) робить висновок, що різні автори розглядають її як: процес, канал зв'язку, послугу, функцію, систему, а також як сферу діяльності, аспект технології, культуру суб'єктних відносин тощо.

В якості соціальної категорії, комунікація виступає як процес і розглядається як «сукупність дій у часі, спрямованих на реалізацію процесу передачі інформації між людьми» (Трофимов, 2016, С.10), як «двосторонній процес досягнення взаєморозуміння, в якому учасники не лише обмінюються (кодують-декують) інформацією, новинами, ідеями та почуттями, але й створюють та обмінюються смислами» (Definition..., 2019).

Забезпечують цей процес комунікативні навички, які в узагальненому вигляді розуміють як: вміння ефективно спілкуватися, здатність розуміти, що має на увазі співрозмовник, і бути зрозумілим йому, вміння домовлятися, досягати своєї мети через спілкування.

Втім сьогодні не існує однозначно визначеного переліку комунікативних навичок. В наукових джерелах називається безліч різних комунікативних

навичок і технік, що є цілком зрозумілим, адже для успішного спілкування в тій чи іншій сфері життя особистості може знадобитися різний набір комунікативних навичок.

Мета статті. Визначити комунікативні навички, які є необхідними для формування комунікативно компетентної особистості дітей старшого дошкільного віку з РАС.

Методи дослідження. Теоретичний аналіз та узагальнення наявної інформації з теми дослідження.

Результати дослідження. В сучасних реаліях комунікативні навички трактуються у термінах комунікативної компетентності – здатності встановлювати і підтримувати необхідні контакти з оточуючими людьми, певної сукупності знань, умінь та навичок, що забезпечують ефективне спілкування, передбачають уміння змінювати глибину і коло спілкування, розуміти й бути зрозумілим для партнера у процесі спілкування (І. Бех, Ю. Жуков та ін.).

Ю. Вторникова (2011) визначає комунікативну компетентність як структурний феномен, що містить цінності, мотиви й установки, соціально-психологічні стереотипи, знання, уміння й навички. На підставі аналізу психологічної літератури, автор виділила сім складових комунікативної компетентності, таких як:

- орієнтованість у різноманітних ситуаціях спілкування, заснована на знаннях і життєвому досвіді індивіда;
- спроможність ефективно взаємодіяти з оточенням завдяки розумінню себе й інших при постійній видозміні психічних станів, міжособистісних відносин, умов соціального середовища;
- адекватна орієнтація людини в самій собі – власному психологічному потенціалі, потенціалі партнера, ситуації;
- готовність й уміння будувати контакти з людьми;
- внутрішні засоби регуляції комунікативних дій;
- знання, уміння і навички конструктивного спілкування;
- внутрішні ресурси, необхідні для побудови ефективної комунікативної дії у визначеному колі ситуацій міжособистісної взаємодії.

В. Балахтар (2015) робить висновок про можливість розглядати комунікативну компетентність як систему внутрішніх (ролей, стереотипів, знань, умінь, навичок та ін.) і зовнішніх ресурсів ефективної взаємодії (співпраця, культурна обізнаність та ін.), що забезпечують здатність встановлювати й підтримувати необхідні контакти з іншими людьми.

Разом із терміном «комунікативні навички» застосовують й термін «соціально-комунікативні навички». Між цими поняттями важко провести чітку межу, адже вони близькі у своєму трактуванні і тому їх певною мірою використовують синонімічно.

Так, вважається, що кожен раз, коли відбувається взаємодія з іншою людиною, використовуються соціально-комунікативні навички, які розуміються як навички міжособистісного спілкування, необхідні для взаємодії і повсякденного спілкування з іншими людьми. До переліку основних соціально-комунікативних навичок відносять (Johnson & Johnson, 2007 та ін.): емпатію, навички співпрацювати з іншими для досягнення загальної мети, навички усного (вербального) і письмового спілкування, вміння слухати, навички невербального спілкування (мова тіла, жести і зоровий контакт).

У психолого-педагогічній науці поняття комунікації розглядається через призму психологічної структури спілкування і часто комунікацію розуміють як синонім спілкування (Воляннюк та ін., 2019).

Як наголошує Ф. Бацевич (2004, С.13), усе життя людини ґрунтується на спілкуванні. Воно є основним інструментом, що формує особистість (О. Кононко, 2009 та ін.). Через спілкування, головним чином, здійснюється соціалізація дитини. У Базовому компоненті дошкільної освіти (Богущ, 2012) спілкування, як і інші види діяльності (предметна діяльність, гра, праця, навчання, художня діяльність) визнаються важливою умовою залучення дитини до соціальної дійсності.

Основною складовою соціального розвитку є соціальні навички. В якості соціальних навичок виділяють мовленнєву та немовленнєву поведінку, яка проявляється у щоденній взаємодії з соціумом. Так, А. Giddens (2009) виділяє такі соціальні навички: правильне вираження своїх емоцій та почуттів; взаємодія

з дорослими та однолітками; регулювання свого емоційного стану залежно від ситуації.

Згідно з R. Thompson (2006), соціальний розвиток у дитинстві виникає через соціальні впливи (соціальний контекст, у якому живе кожна дитина), біологічне дозрівання (яке включає розвиток соціальних і емоційних компетенцій, глибинних відмінностей індивідуального темпераменту) та уявлення дитини про соціальний світ та себе.

Говорячи про три великі групи факторів (мікро-, мезо- та макрофактори), що впливають на соціалізацію та становлення особистості дошкільника, Д. Струннікова (2005) відносить до мікрофакторів сім'ю, а також спілкування дитини з ровесниками та іншими людьми в дошкільному навчальному закладі. Тобто ДНЗ розглядається як мікросередовище, у якому дитина отримує інформацію про соціальний світ, набуває практичного соціального досвіду, розширює його та збагачує.

Водночас М. Лукашевич (1998) наголошує на доцільності врахування у вихованні дітей дошкільного віку положення Дж. Міда (цит. за Струннікова, 2005) про три стадії соціалізації. На першій її стадії («імітації») діти копіюють поведінку дорослих, не завжди розуміючи її. На другій («стадії рольових ігор») – діти, виконуючи в іграх дорослі ролі, «приміряючи» їх на себе, вчаться надавати своїм думкам і діям того значення, що й дорослі. На завершальній, третій стадії («колективних ігор») – до розуміння очікування окремих людей дитина додає групові очікування.

Отже, під час спілкування дитина набуває соціального досвіду, який надає їй її найближче оточення: батьки, вихователі дошкільного закладу і однолітки. Соціальна компетентність досягається завдяки тому, що дитина активно спілкується і обмінюється інформацією.

Сучасні освітні вимоги передбачають розвиток комунікативної компетентності дітей дошкільного віку, до якої відносять такі важливі комунікативні навички, як: вміння зацікавити співрозмовника, привернути його увагу; доброзичливість, дружелюбність; вміння прийняти думку співрозмовника і нав'язувати своє власне; вміння аргументувати інформацію, тактовно захищати

свою думку; вміння захопити співрозмовника собою, зацікавити його своєю думкою, ідеями; уміння вирішувати конфліктні ситуації, шукати баланс під час залагодження спірних ситуацій (Богущ, 2012 та ін.).

У характеристиці спілкування важливими є його функції, серед яких виділяють три групи – інформаційно-комунікативну функцію (яка охоплює процеси формування, передачі та прийому інформації), регуляційно-комунікативну та афективно-комунікативну (Синявський, Сергеєнкова, 2007, С.291). Виходячи з цих функцій, розрізняють (Трофімов та ін., 2001), три сторони спілкування: комунікативну (обмін інформацією), інтерактивну (взаємодія) та перцептивну (розуміння людини людиною).

Власне *інформаційно-комунікативна функція спілкування* охоплює процеси формування, передачі та прийому інформації. Тобто, це різні форми та засоби обміну і передавання інформації, завдяки яким стає можливим збагачення досвіду, нагромадження знань, оволодіння діяльністю, узгодження дій та взаєморозуміння людей. Реалізація інформаційно-комунікативної функції спілкування відбувається на трьох рівнях¹. На першому рівні здійснюється вирівнювання розбіжностей у вихідній інформованості людей, що вступають у психологічний контакт. На другому рівні спілкування (передання інформації та прийняття рішень) реалізуються цілі інформування, навчання та ін. Спілкування на третьому рівні пов'язане із прагненням людини зрозуміти інших і спрямовується на формування оцінювання досягнутих результатів (узгодження – неузгодження, порівняння поглядів тощо).

В деяких джерелах² відповідно трьом вищеназваним функціям спілкування виділяють й відповідні види комунікативних навичок (інформаційно-комунікативні, регуляційно-комунікативні та афективно-комунікативні). Зокрема, під інформаційно-комунікативними вміннями мається на увазі здатність вступати в спілкування, орієнтуватися в співрозмовниках і ситуаціях, співвідносити різні способи спілкування (вербальні/невербальні). Ця категорія

¹ <https://naurok.com.ua/interaktivni-metodi-navchannya-u-pochatkoviy-shkoli-55165.html>

² <https://zhyvoedelo.com/ua/news/kommunikativnye-navyki>, 2019.

включає в себе наступні навички: висловлювати прохання; вітати іншу людину, запрошувати, ввічливо спілкуватися; дотримуватися правил поведінки з дорослими та дітьми; розуміти ситуацію спілкування, наміри й мотиви партнерів; вміння слухати іншу людину; використовувати як слова ввічливості, так і мову тіла – різні жести, міміку; адекватно виражати свої думки та емоції.

Найбільш характерні для дітей з РАС порушення соціального аспекту мовлення та притаманна їм недостатність комунікативного користування мовлення суттєво порушує розвиток у дітей навичок, які забезпечують інформаційно-комунікативну функцію спілкування. Так, В. Вишньовський і М. Козак (2021) виявили, що у дітей з РАС можуть бути повністю відсутніми навички прохання чи вимоги, коментування, запиту і повідомлення інформації, залучення уваги, що автори пов'язали з відсутністю мотивації до спілкування з дорослими і не сформованістю експресивного мовлення дітей.

У зв'язку з цим серед основних напрямів корекційно-розвивальної роботи з формування соціально-емоційної поведінки дітей з РАС В. Тарасун (цит. за Литвяк, Зленко, 2020, С.12-13) зазначає, зокрема, й оволодіння знаннями про прийоми взаємодії людей у різноманітних умовах, правилами середовища та інтеріоризації норм і зразків поведінки.

Розглядаючи розвиток комунікативної функції мови у соціальному та комунікативному контексті, М. Кононова і Д. Єланська (2020) виділяють у програмі її розвитку для дошкільників з аутизмом сім блоків комунікативних навичок, приділяючи значну увагу розвитку інформаційно-комунікативних умінь дітей а саме: формуванню умінь висловлювати прохання/вимоги; прохання про повторення дії; уміння попросити предмет в ситуації вибору; прохання поїсти/попити; вимога предмета/іграшки тощо), формування соціальної відповідної реакції, формування умінь називати, коментувати і описувати предмети, людей, дії, події, формування умінь привертати увагу і задавати питання, формування умінь виражати емоції, почуття, повідомляти про них, формування соціальної поведінки, формування діалогових навичок.

Спираючись на теоретичні принципи вікового розвитку дитини Д. Литвяк і Л. Зленко (2020) роблять висновок про першочерговість спрямування

корекційно-розвивального впливу на формування конструктивних форм взаємодії в середині системи «дитина з РАС – значущі дорослі» за рахунок стратегії виведення її суб'єктів із замкнутого і самопідтримуючого кола переважно малоефективних взаємодій.

Узагальнення наведених вище результатів досліджень дало нам змогу виділити необхідні для розвитку комунікативної компетентності дітей з РАС групи соціально-комунікативних навичок відповідно до трьох груп функцій спілкування (див. табл.1). Така модель полегшить вироблення фахівцями алгоритму корекційно-розвивальної роботи з формування конструктивних форм взаємодії цих дітей з оточуючими їх дітьми і дорослими.

Враховуючи пріоритетність формування інформаційно-комунікативних умінь для подальшого комунікативно-мовленнєвого розвитку дитини з РАС і нестачу в Україні відповідних практичних розробок, нами було проведене пілотне дослідження стану їх сформованості, яке охоплювало 10 дітей віком 5-7 років з РАС та супутніми діагнозами (дизартрія, моторна і сенсорна алалія).

З опорою на методику Х. Ткач (2020) було розроблено комплекс діагностичних завдань, який складався з 4 блоків завдань (відповідно до 4 груп соціально-комунікативних навичок, які стосуються інформаційно-комунікативної функції спілкування (див. табл.1).

Таблиця 1

Групи соціально-комунікативних навичок за функціями спілкування

Функції спілкування	Соціально-комунікативні навички
<i>Інформаційно-комунікативна</i>	називати, коментувати і описувати предмети, людей, дії, події; висловлювати прохання / вимогу; повідомляти інформацію; привертати увагу та задавати питання.
<i>Регуляційно-комунікативна</i>	прийняти думку співрозмовника і донести свою власну; аргументувати інформацію та тактовно захищати свою думку;

	вирішувати конфліктні ситуації та залагоджувати спірні ситуації; шукати баланс у взаємодії з іншими людьми.
<i>Афективно-комунікативна</i>	виражати емоції та почуття; здатності до швидкого розрізнення базових емоцій та коригування негативних емоційних станів; навички соціальної поведінки та мімічної і тілесної експресії; здатності орієнтуватись у власній поведінці в соціальному оточенні.

Результати попереднього дослідження виявили, що в цілому у більшості дітей з РАС соціально-комунікативні навички сформовані на низькому рівні (42% дітей), у третини дітей (28%) – на середньому рівні, лише 20% дітей досягли високого рівня і 10% дітей не впоралися з завданнями. Більш детальний аналіз виявив, що найкраще у дітей розвинена навичка «називати, коментувати і описувати предмети, людей, дії, події» (50% показали високий рівень). Більшість же соціально-комунікативних навичок слабо розвинена (лише 10% дітей досягли високого рівня). Діти з РАС відчували значні труднощі у «висловленні прохань і вимог» (50% дітей – низький рівень), умінні «привертати увагу і задавати питання» (40% дітей – низький рівень).

Найгірше у дітей з РАС сформовано навичку «повідомляти інформацію» (70% дітей показали низький рівень). При цьому якісний аналіз виявив, що їм легше повідомляти об'єктивну інформацію про себе (своє ім'я, вік чи предмет свого одягу), ніж висловлювати думки щодо власних вподобань (улюбленої їжі або мультфільму), що цілком відповідає характерним труднощам дітей з РАС у формуванні абстрактного мислення та емоційної сфери. Також більшість дітей продемонстрували труднощі у розумінні запитань навіть після повторного їх формулювання, потребуючи допомоги з боку педагога.

Одержані результати вказують на необхідність вдосконалення корекційної роботи та її спеціального спрямування на розвиток соціально-комунікативних навичок у дітей з РАС.

Висновки та перспективи подальших досліджень. У контексті сучасних освітніх вимог комунікативна компетентність охоплює здатність встановлювати та підтримувати контакти з іншими людьми, що базується на знаннях, уміннях та навичках ефективного спілкування, вміння розуміти й бути зрозумілим для партнера у процесі спілкування. Її важливою складовою є формування у дітей дошкільного віку соціально-комунікативних навичок, необхідних для їх успішної соціалізації та взаємодії з оточуючим світом, а саме: уміння ефективно взаємодіяти з іншими людьми, вирішувати конфлікти, адекватно сприймати та виражати свої почуття та думки, а також розуміти невербальні сигнали, вміти слухати та розуміти інших.

У дітей з РАС, через порушення соціального аспекту мовлення, пріоритетним є розвиток тих соціально-комунікативних навичок, які забезпечують інформаційно-комунікативну функцію спілкування і завдяки цьому, впливають на їх подальший комунікативно-мовленнєвий розвиток.

Результати пілотного дослідження свідчать про переважно низький рівень розвитку соціально-комунікативних навичок у дітей старшого дошкільного віку з РАС. Діти відчують значні труднощі у «висловленні прохань і вимог», умінні «привертати увагу і задавати питання». Найгірше сформовано навичку «повідомляти інформацію», а найкраще – навичку «називати, коментувати і описувати предмети, людей, дії, події».

Перспективи подальших досліджень ми вбачаємо у розробці методик із використанням казки як засобу для розвитку здатності дитини з РАС до розподілу та привертання уваги, відгуку на соціальну взаємодію, становлення та використання її соціально-комунікативних навичок.

ЛІТЕРАТУРА

1. Балахтар, В.В. (2015). *Соціально-психологічний тренінг і маніпуляція*. Вижниця: Черемош.
2. Богуш, А.М. (Ред). (2012). *Базовий компонент дошкільної освіти*. Нова редакція. К..
3. Бацевич, Ф.С. (2004). *Основи комунікативної лінгвістики*. Київ.
4. Вишньовський В., & Козак, М. (2021). Формування комунікативних навичок у дітей з розладами аутичного спектру. *Соціально- економічні проблеми і держава*, 25 (2). 202-209. URL: <http://sepd.tntu.edu.ua/images/stories/pdf/2021/21vvvras.pdf>

5. Воляннюк, Н.Ю., Ложкін, Г.В. Винославська, О.В., Блохіна, І.О., Кононець, М.О, Москаленко, О. В. та ін. (2019). *Соціальна психологія*. Київ: КПП ім. Ігоря Сікорського.
6. Вторникова, Ю.С. (2011). Комунікативна компетентність у структурі ключових компетентностей громадян Європи. *Витоки педагогічної майстерності*. Полтава, С.88–94.
7. Кіпоть, Н.М. (2021). Hard and Soft skills – тверді та м'які навички, необхідні для успішного опанування майбутньої професійної діяльності здобувачу освіти. *Освітній проект «На Урок» для вчителів*. URL: <https://naurok.com.ua/hard-and-soft-skills---tverdi-ta-m-yaki-navichki-neobhidni-dlya-uspishnogo-opanuvannya-maybutno-profesiyno-diyalnosti-zdobuvachu-osviti-305378.html#>
8. Ковальчук, Г. (2023). Як вимірюватимуть м'які навички українських учнів та учениць восени цього року. *Веб-ресурс НУШ: Нова українська школа*. URL: <https://nus.org.ua/articles/yak-vumiryuvatyut-m-yaki-navychky-ukrayinskyh-uchniv-voseny-tsogo-roku-velyke-interv-yu-z-organizatoramy-doslidzhennya/> (12 Травня 2023).
9. Кононко, О.Л. (2009). *Виховуємо соціально компетентного дошкільника*. Київ: Світич.
10. Кононова, М.М., & Єланська, Д.В. (2020). *Особливості формування комунікативних навичок у старших дошкільників з розладами аутистичного спектру*. Полтава: ПНПУ імені В. Г. Короленка.
11. Литвяк, Д., & Зленко, Л. (Укл.). (2020). *Корекційно-розвивальні методики для роботи з дітьми з аутизмом*. Чернігів: ЧОППО ім. К. Д. Ушинського.
12. Лукашевич, М. (1998). *Соціалізація. Виховні механізми і технології*. Київ.
13. Синявський, В.В., & Сергєєнкова, О. П. (2007). *Психологічний словник*. Н.А.Побірченко (Ред.). Київ: Наук. світ, 2007.
14. Струннікова, Д. (2005). Пізнання соціальної дійсності як умова соціалізації особистості дошкільника. *Науковий вісник Чернівецького університету, серія Педагогіка та психологія*, 224, 169-176.
15. Ткач, Х. (2020). Обстеження мовленнєвого розвитку дітей з аутизмом і тяжкими порушеннями мовлення. Вид-во: Мандрівець.
16. Трофимов, В.В. (Ред.). (2016). *Інформаційні системи і технології в економіці та управлінні*.
17. Трофімов, Ю.Л. (Ред.). (2021). *Психологія*. К.: Либідь, 2001. С. 469 – 476.
18. Черніченко, Л. (2022). Сучасні підходи до формування комунікативних навичок у дітей з розладами аутистичного спектру. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management, Lublin)*, 5(49), 35-40.
19. Definition of communication. *Business Dictionary*. URL: <http://www.businessdictionary.com/definition/communication.html> (on 13 August 2019).
20. Giddens, A. (2009). *Sociology*. 6th ed. Cambridge, UK: Polity.

21. Johnson, D.W., & Johnson, R.T. (2007). Social skills for successful group work. *Educational Leadership* (N-Y), 29-33.
22. Thompson, R.A. (2006). Personality development: Social understanding, relationships, self, conscience. In Damon & R.M. Lerner (Series eds.) & N. Eisenberg (Vol. eds.), *Handbook of child psychology: Volume 3. Social, emotional, and personality development* (6th ed., pp. 24–98). New York, NY: Wiley.

REFERENCES

1. Balakhtar, V.V. (2015). *Sotsialno-psykholohichniy treninh i manipuliatsiia [Social-psychological training and manipulation]*. Vyzhnytsia: Cheremosh. [in Ukrainian].
2. Bohush, A.M. (Ed.) (2012). *Bazovyi komponent doshkilnoi osvity. Nova redaktsiia [Basic component of preschool education. New edition]*. Kyiv. [in Ukrainian].
3. Batsevich, F.S. (2004). *Osnovy komunikatyvnoi linhvistyky [Fundamentals of Communicative Linguistics]*. Kyiv. [in Ukrainian].
4. Vyshnyovsky, V. & Kozak, M. (2021) Formuvannya komunikatyvnykh navychok u ditei z rozladamy autychnoho spektru [Formation of communicative skills in children with autistic spectrum disorders]. *Sotsialno-ekonomichni problemy i derzhava – Socio-Economic Problems and the State*, 25 (2), 202-209. URL: <http://sepd.tntu.edu.ua/images/stories/pdf/2021/21vvvras.pdf> [in Ukrainian].
5. Volianiuk, N.Yu., Lozhkin, H.V. Vynoslavskaya, O.V., Blokhina, I.O., Kononets, M.O, Moskalenko, O. V. ta in. (2019). *Sotsialna psykholohiia [Social Psychology]*. Kyiv: Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute. [in Ukrainian].
6. Vtornykova, Yu.S. (2011). Komunikatyvna kompetentnist u strukturi kliuchovykh kompetentnosti hromadian Yevropy [Communicative Competence in the Structure of Key Competencies of European Citizens]. *Vytoky pedahohichnoi maisternosti – Origins of Pedagogical Mastery*. Poltava, P.88–94. [in Ukrainian].
7. Kipot, N.M. (2021). Hard and Soft skills – tverdi ta miaki navychky, neobkhidni dlia uspishnoho opanuvannya maibutnoi profesiinoi diialnosti zdobuvachu osvity [Hard and Soft Skills Necessary for Successful Mastery of Future Professional Activity of a Student]. URL: <https://naurok.com.ua/hard-and-soft-skills---tverdi-ta-m-yaki-navichki-neobhidni-dlya-uspishnogo-opanuvannya-maybutno-profesiyno-diyalnosti-zdobuvachu-osviti-305378.html#> [in Ukrainian].
8. Kovalchuk, H. (2023). Yak vymiriuvatymut m'iaki navychky ukrainskykh uchniv ta uchenyts voseny tsoho roku. [How will the soft skills of Ukrainian students be measured this fall?]. *Veb-resurs NUSh: Nova ukrainska shkola – NUS web resource: New Ukrainian School*. URL: <https://nus.org.ua/articles/yak-vymiryuvatymut-m-yaki-navychky-ukrayinskyh-uchniv-voseny-tsogo-roku-velyke-interv-yu-z-organizatoramy-doslidzhennya/> [in Ukrainian].
9. Kononko, O.L. (2009). *Vykhovuiemo sotsialno kompetentnoho doshkilnyka [Raising a socially competent preschooler]*. Kyiv: Svitych. [in Ukrainian].

10. Kononova, M.M., & Yelanska, D.V. (2020). *Osoblyvosti formuvannia komunikatyvnykh navychok u starshykh doshkilnykiv z rozladamy autystychnoho spektru [Peculiarities of communicative skills' formation of in older preschoolers with autism spectrum disorders]*. Poltava: V. G. Korolenko National Pedagogical University. [in Ukrainian].
11. Lytviak, D., & Zlenko, L. (2020). *Korektsiino-rozvyvalni metodyky dlia roboty z ditmy z autyzmom [Correctional and developmental methods for working with children with autism]*. Chernihiv: ChOIppo im. K. D. Ushynskoho. [in Ukrainian].
12. Lukashevych, M. (1998). *Sotsializatsiia. Vykhovni mekhanizmy i tekhnolohii [Socialization. Educational mechanisms and technologies]*. Kyiv. [in Ukrainian].
13. Syniavskiy, V.V., & Serhieienkova, O.P. (2007). *Psykhologichnyi slovnyk [Psychological Dictionary]*. N.A.Pobirchenko (Ed.). Kyiv: Nauk. svit, 2007. [in Ukrainian].
14. Strunnikova, D. (2005). Piznannia sotsialnoi diisnosti yak umova sotsializatsii osobystosti doshkilnyka [Cognition of social reality as a condition for the socialization of a preschooler' personality]. *Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu, seriia Pedagogika ta psykholohiia – 'Scientific Bulletin of Chernivtsi University, series Pedagogy and Psychology, 224, 169-176. [in Ukrainian]*.
15. Tkach, Kh. (2020). *Obstezhennia movlennievoho rozvytku ditei z autyzmom i tiazhkymy porushenniamy movlennia [Examination of speech development of children with autism and severe speech disorders]*. Publisher: Mandrivets. [in Ukrainian].
16. Trofymov, V.V. (Ed.). (2016). *Informatsiini systemy i tekhnolohii v ekonomitsi ta upravlinni [Information systems and technologies in economics and management]*.
17. Trofymov, Yu.L. (Ed.). (2021). *Psykholohiia [Psychology]*. K.: Lybid, 2001. P. 469 – 476. [in Ukrainian].
18. Chernichenko, L. (2022). Suchasni pidkhody do formuvannia komunikatyvnykh navychok u ditei z rozladamy autystychnoho spektru [Modern approaches to the communicative skills' formation in children with autism spectrum disorders]. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management, Lublin), 5(49), 35-40. [in Ukrainian]*.
19. Definition of communication. *Business Dictionary*. URL: <http://www.businessdictionary.com/definition/communication.html> (on 13 August 2019). [in English].
20. Giddens, A. (2009). *Sociology*. 6th ed. Cambridge, UK: Polity. [in English].
21. Johnson, D.W., & Johnson, R.T. (2007). Social skills for successful group work. *Educational Leadership* (N-Y), 29-33. [in English].
22. Thompson, R.A. (2006). Personality development: Social understanding, relationships, self, conscience. In Damon & R.M. Lerner (Series eds.) & N. Eisenberg (Vol. eds.), *Handbook of child*

psychology: Volume 3. Social, emotional, and personality development (6th ed., pp. 24–98). New York, NY: Wiley. [in English].

УДК: 376.1-056.37:376.016

Олена Чеботарьова,

доктор педагогічних наук, професор,
завідувач відділу освіти дітей
з порушеннями інтелектуального розвитку
olena.chebotareva@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-4560-3708

Ірина Абакумова,

аспірант відділу освіти дітей
з порушеннями інтелектуального розвитку
abakumovairina81@gmail.com
ORCID: 0000-0003-3063-3960

Olena Chebotaryova,

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
Head of the Department of Education of Children
with Intellectual Disabilities

Iryna Abakumova,

Researcher of the Department of Education of Children
with Intellectual Disabilities

Інститут спеціальної педагогіки і психології
імені Миколи Ярмаченка НАПН України
м. Київ, Україна
вул. Берлинського 9, м. Київ,
04060, Україна

Mykola Yarmachenko Institute of Special Pedagogy and Psychology
of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine,
Kyiv, Ukraine,
Berlinsky st., 9, 04060, Ukraine

**ПЕДАГОГІЧНА ТЕХНОЛОГІЯ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНО-ТРУДОВОЇ
КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ З ПОРУШЕННЯМИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО РОЗВИТКУ**

**PEDAGOGICAL TECHNOLOGY OF FORMATION OF PROFESSIONAL AND LABOR
COMPETENCE OF STUDENTS WITH INTELLECTUAL DEVELOPMENT DISORDERS**